

Suïcidaal gedrag van leerlingen in het voortgezet onderwijs

1. Hoe gaat de school om met suïcidaal gedrag?

P. DE HEUS, R. F. W. DIEKSTRA,
B. I. VAN DER LEEDEN

*Vakgroep Klinische Psychologie,
Rijksuniversiteit Leiden*

Samenvatting

In verband met 21 suïcides en 255 suïcidepogingen van leerlingen uit het Voortgezet Onderwijs, beantwoordden leraren vragen over de manier waarop de school omgaat met suïcidale gedragingen. Het belang van dit soort vragen ligt in de mogelijkheden tot suïcidepreventie, die belangrijke instituties als scholen kunnen hebben. Een resultaat van dit onderzoek is dat leraren nogal terughoudend zijn in het praten met anderen in de school over suïcidale gedragingen. Deze terughoudendheid is sterker tegenover leerlingen dan leraren, en sterker bij suïcidepogingen dan bij suïcides. Andere resultaten zijn dat suïcidepogingen zelden leiden tot negatieve reacties door leraren of medeleerlingen, dat suïcidale handelingen zelden tot problemen bij andere leerlingen leiden, en dat voor zover een suïcidepoging tot gedragsveranderingen bij de betreffende leerling leidt, deze veranderingen in een meerderheid van gevallen als adaptief worden omschreven. De onderzoekers wijzen er echter op dat de betreffende resultaten met voorzichtigheid moeten worden gehanteerd, gegeven het feit dat slechts naar de opinies van leraren, niet naar die van leerlingen gevraagd is, gegeven de mogelijke invloed van sociale wenselijkheid bij het beantwoorden van de vragen, en gegeven de onduidelijkheid over de representativiteit van respondenten en suïcidale handelingen. De resultaten dienen dan ook als voorlopig beschouwd te worden.

1 Inleiding

In de periode 1970-1983 steeg het aantal suïcides in Nederland van 12.2 tot 16.6 per

100.000 volgens opgave van het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS), een stijging die voor het grootste deel toe te schrijven is aan de jongere (t/m 44 jaar) leeftijdsgroepen (Diekstra, 1984). In de jongste leeftijdsgroep waarvoor het CBS deze cijfers berekent, de groep van 15-20 jaar, was sprake van een lichte stijging van 2.9 tot 3.3 per 100.000 inwoners, een stijging waaraan gegeven de geringe aantallen geen conclusie met betrekking tot een trendmatige ontwikkeling verbonden kan worden.

Kijken we naar niet-dodelijke suïcidepogingen (in het vervolg kortweg suïcidepogingen), dan vinden we in dezelfde periode in deze jongste leeftijdsgroep wel een duidelijke stijging. Volgens opgave van de Stichting Medische Registratie (SMR) steeg in de periode 1970-1982 het aantal ziekenhuisopnames langer dan 24 uur als gevolg van een suïcidepoging van 27 naar 59 per 100.000 inwoners in de leeftijdsgroep van 15-19 jaar, hetgeen meer dan een verdubbeling inhoudt (voor de bevolking van 15 jaar en ouder als geheel was sprake van een stijging van 22 naar 68 opnames wegens suïcidepogingen per 100.000 inwoners). Voor wat betreft suïcidepogingen, die niet tot een opname of tot een korter dan 24 uur durende opname leidden – vermoedelijk een ruime meerderheid van het totaal aantal suïcidepogingen (Kerkhof 1985) – zijn geen landelijke cijfers bekend. Uitgaande van studies elders (Diekstra 1982) kunnen we voor zulke pogingen een soortgelijke toename aannemen.

Een belangrijke consequentie van deze toename van suïcidaal gedrag in de jongste leeftijdsgroepen is waarschijnlijk (in CBS- en SMR-cijfers worden geen uitsplitsingen naar leeftijd bij beroepscategorie gegeven) dat het Voortgezet Onderwijs in toenemende mate te maken krijgt met leerlingen die suïcidaal gedrag vertonen of daarop een hoog risico hebben. Dit kan bijzondere problemen met zich meebrengen, zoals het tijdig signaleren van en omgaan met een suïcidale crisis, het opvangen van een suïcidepoging bij de terugkomst op school, het omgaan met de reacties van andere leerlingen op suïcidaal gedrag, en

het ondernemen van activiteiten om recidive of navolging van het suïcidale gedrag door andere leerlingen te voorkomen.

Verschillende auteurs (Parnham, 1983; Ross, 1983; Diekstra & Hawton, 1985) zijn van mening dat de school in principe een belangrijke preventieve functie in dit opzicht zou kunnen hebben. Immers de scholen bevinden zich in de unieke en gunstige positie dat jongeren er een groot deel van hun tijd doorbrengen en dat er een geregeld contact met docenten bestaat. Hierdoor ontstaan kansen voor leraren om als eersten beginnen de problemen te signaleren (Grob e.a., 1983).

In de Verenigde Staten heeft dit geleid tot voorzichtige pogingen om met behulp van speciale trainingsprogramma's, zogenaamde 'Suicide Awareness Programs', de mogelijkheden van leerkrachten in dit opzicht te verhogen. De eerste resultaten met deze programma's, althans voor wat betreft acceptatie en toename van het aantal verwijzingen van leerlingen naar professionele hulpverlening, lijken bemoedigend (Diekstra & Hawton, 1986).

Tot op heden is echter nog onvoldoende onderzocht hoe op scholen door leerkrachten in feite op suïcidaal gedrag of de dreiging hiervan wordt gereageerd. In dit artikel wordt aan de hand van een empirisch onderzoek getracht hierop antwoord te geven. Centraal staat hierbij de volgende vraagstelling:

Op welke wijze komt de school in aanraking met suïcidaal gedrag van leerlingen en wat wordt er gedaan (of nagelaten) vanuit de school bij confrontatie met suïcidaal gedrag van een leerling?

2 Methode

Op basis van overzichten samengesteld door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (1982a, 1982b, 1982c) zijn alle middelbare scholen van Nederland met volledig dagonderwijs (Algemeen Voortgezet Onderwijs, Lager Beroepsonderwijs en Middelbaar Beroepsonderwijs) benaderd met het verzoek om een enquête (voortaan: 'korte vragenlijst') aangaande het voorkomen van suïcidaal gedrag onder leerlingen in 1982 in te vullen.

Van de 2838 aangeschreven scholen (na correctie voor opheffingen, fusies e.d. sinds 1981, het tijdstip waarop onze lijsten van scholen gebaseerd waren) hebben 2368 scholen (83.5%) meegewerkt, een bevredigend response-percentage. Er werden nauwelijks verschillen in response gevonden met betrekking tot schoolvariabelen als aantal leerlingen, schooltype en richting van de school of provincie of grootte van de woonplaats van vestiging. De meest noemenswaardige verschillen vinden we in een zekere ondervertegenwoordiging van scholen met meer dan 1000 leerlingen (response 78.6%) en scholengemeenschappen (79.7%), van de schooltypen MHNO (78.8%) en MEAO (76.9%), van scholen uit de provincie Utrecht (76.6%) en van scholen uit steden met meer dan 200.000 inwoners (74.2%). Deze afwijkingen gaven geen aanleiding tot het hanteren van speciale correcties.

Van de 2368 scholen die de korte vragenlijst invulden werden door 298 scholen (12.6%) in het totaal 28 suïcides en 382 suïcidepogingen gemeld. In Tabel 1 wordt de verdeling naar aard van de suïcidale handeling en geslacht weergegeven (zie ook Van der Leeden e.a. 1984).

Voor elke gemelde suïcide of suïcidepoging werd een uitvoerige vragenlijst (voortaan: 'lange vragenlijst') aan een contactpersoon van de school toegezonden, waarin gevraagd werd om nadere informatie over de suïcidale leerling(e), de suïcidale handeling, de wijze waarop de school hiermee in contact kwam en de reacties van de school. Van deze

Tabel 1 *Verdeling van suïcides en suïcidepogingen over geslacht: absolute aantallen en per 100.000 leerlingen*

	jongens	meisjes	totaal
suïcides			
aantal	21	7	28
per 100.000 ll.	3.5	1.3	2.5
suïcidepogingen			
aantal	102	276	378
per 100.000 ll.	17.1	51.2	33.3
Totaal			
aantal	123	283	406
per 100.000 ll.	20.6	52.5	35.8

vragenlijst werden voor suïcides en suïcidepogingen verschillende versies gebruikt.

Van de 410 lange vragenlijsten die zijn verzonden, werden er 276 (67.3%) ingevuld, hetgeen gezien de lengte van deze lijsten geen onbevredigend response-percentages is. De totale response kwam hiermee op $67.3 \times 83.4\% = 56.1\%$.

Verder zijn met vijftientig leraren, die de lange vragenlijst ingevuld hebben, diepte-interviews gehouden om het tot dan toe vooral kwantitatieve beeld, opgeroepen door de sterk gestructureerde vragenlijsten, met meer kwalitatief materiaal aan te vullen. De keuze van deze leraren was betrekkelijk willekeurig, voornamelijk erop gericht om verschillende schooltypen, en zowel suïcides als suïcidepogingen aan bod te laten komen.

Dit artikel is voornamelijk gebaseerd op de resultaten van de lange vragenlijst, hier en daar aangevuld met citaten uit de diepte-interviews als illustratiemateriaal.

3 Resultaten

Achtereenvolgens wordt behandeld:

- op welke wijze wordt de suïcidale handeling bekend op school;
- op welke wijze wordt er op de school gereageerd op dit bekend worden van de suïcidale handeling;
- op welke wijze vindt de terugkeer van de suïcidepoging op school plaats en wat zijn de gevolgen van de suïcidepoging voor de leerling(e).

Bij de beantwoording van deze vragen zal het wellicht opvallen dat dezelfde aantallen niet altijd met gelijke percentages corresponderen. Dit is een gevolg van het feit dat 'missing values', antwoorden als 'weet niet', 'niet van toepassing' of bij open vragen 'niets ingevuld', per vraag in aantal wisselen en van berekening zijn uitgesloten.

Het bekend worden van de suïcide(poging)

Hoe raakt de school op de hoogte, wanneer een leerling een suïcide of suïcidepoging pleegt? Een vraag die hieraan vooraf zou moeten gaan is hoe vaak de school geïnformeerd wordt bij suïcide of suïcidepoging. Is het niet vaak zo dat de school in het geheel niet op de hoogte wordt gebracht? Helaas is

deze vraag aan de hand van onze gegevens niet te beantwoorden. Het heeft geen zin om leraren te vragen naar wat zij niet weten. Dit probleem laat zich ook niet langs de voor de hand liggende manier van het berekenen van het aantal suïcidale handelingen van leerlingen in het voortgezet onderwijs oplossen. Er is op dit moment geen valide manier om een dergelijke schatting te maken beschikbaar. Ambtelijke (Centraal Bureau voor de Statistiek) en particuliere (Stichting Medische Registratie) registratie-instanties rapporteren in vijf- of zesjaars leeftijdsklassen, en uitsplitsing naar personen die een opleiding volgen, een werkkring hebben dan wel werkloos zijn, vooral voor de in frequentie van suïcidale handelingen zo belangrijke groep van 15-20 jarigen noodzakelijk, is niet mogelijk (zie verder Van der Leeden e.a., 1984). Het enige dat we kunnen zeggen is dat 12.6% van de scholen in ons onderzoek één of meer suïcidale handelingen te melden hadden, waaronder enkele scholen met vijf, en één school met zes suïcidepogingen.

Wie brengt de school op de hoogte? Uit onze gegevens blijkt dat het vooral de ouders of familie van de leerling waren, die de school informeerden: 14 maal (66.7%) bij de suïcides en 112 keer (45.2%) bij een suïdepoging. Bij suïdepogingen was het in 60 gevallen (24.2%) de leerling zelf degene die de school op de hoogte bracht. Minder vaak kwam het voor dat een medeleerling de bron van informatie was: twee keer (9.5%) bij de suïcides en 22 (8.9%) bij de suïdepogingen. Bij de suïcides was het in twee gevallen (9.5%) de politie die de school op de hoogte bracht.

In het algemeen werd de school vrij kort na de suïcide of suïdepoging ingelicht. 16 suïcides (76.2%) en 122 suïdepogingen (53.3%) waren in één dag bekend; na één week waren alle suïcides en 194 suïdepogingen (84.7%) bekend op school.

Informatie over de suïdepoging binnen de school

Wat gebeurt er wanneer een suïcidale handeling bekend geworden is bij ten minste één docent? Een van de eerste dingen waarover men een besluit zal moeten nemen, is de mate van openbaarheid die aan het feit van de suïcidale handeling gegeven kan worden. In hoeverre kunnen en moeten anderen, leraren

Tabel 2 *Informatie over de suïcidale handeling aan docenten en leerlingen*

	suicide		suïcidepoging	
	aantal	%	aantal	%
Docenten				
geen informatie	1	5	55	22
een enkele docent	2	10	114	45
sommige docenten	1	5	47	19
alle docenten	17	80	34	14
Leerlingen				
geen informatie	7	33	204	83
een enkele leerling	1	5	23	9
alleen de klas	10	48	16	7
alle leerlingen	3	14	2	1

of leerlingen, op de hoogte gebracht worden? In Tabel 2 zien we in welke mate leraren en leerlingen werden ingelicht.

We zien hier dat zowel leraren als leerlingen vaker geïnformeerd werden over een suïcide dan over een suïcidepoging. Dit is weinig verwonderlijk, wanneer we bedenken dat bij een suïcide een overlijden, een blijvende afwezigheid verklaard moet worden, hetgeen bij een suïcidepoging veel minder vaak (behalve wanneer een poging aanleiding is voor de leerling om de school te verlaten) het geval is. We zien verder dat leraren vaker geïnformeerd worden dan leerlingen, zowel bij suïcides als pogingen. Het meest opvallend is hier toch wel de algemene terughoudendheid bij suïcidepogingen, die uit de tabel valt af te lezen. Bij twee derde van alle suïcidepogingen werd hooguit een enkele docent op de hoogte gebracht; in meer dan vier op vijf gevallen werd zelfs geen enkele leerling geïnformeerd. In de lange vragenlijst is niet systematisch naar redenen hiervoor gevraagd, maar in de interviews komen onder andere de volgende redenen naar voren:

'Ik mocht het echt aan niemand vertellen, dat was haar eis naar leraren toe. Het was toevallig dat ik haar sprak en toen zag ik dat verband en vroeg 'wat is er met jou gebeurd?' Toen had ze al tegen iedereen verteld dat ze door de ruit was gegaan.'

'Het is niet bij ons opgekomen om het aan andere leerlingen te vertellen, omdat die er niet

direct bij betrokken waren of het als zodanig herkenden; misschien wel als een soort bescherming naar degene die de poging deed ook, omdat men hier tamelijk hard is naar elkaar.'

'Als leerlingen willen dat klasgenoten ervan af weten, kunnen ze dat zelf wel doen. Ik denk trouwens dat veel opvang door leerlingen onderling gebeurt.'

'Ten einde sensatie te voorkomen werd besloten door de schoolleiding (decaan en pastor) het gebeurde te verzwijgen.'

'Ik maak me sterk, als ik tegen collega's zou zeggen dat het binnen de muren van dit gebouw wel eens speelt, dat die zich rot zouden schrikken. Ik denk ook dat sommigen die kinderen zouden bekijken als wezens van andere planeten. Ik heb wel eens mijn kop gestoten dat ik een collega iets toevertrouwd had en dat het in drift wel eens openlijk in de klas gezegd was: Jij bent Nu zeg ik werkelijk nooit meer wat. Alleen aan de directeur, als ik denk dat die iets moet weten, die is te vertrouwen en houdt zijn mond wel. Wat ik wel doe tegenover collega's is dat ik zeg 'die zit in bijzondere omstandigheden, laat dat strafwerk vallen en laat hem of haar maar even sudderen.'

Kijken we naar het schoolbestuur en de oudercommissie als bij de school betrokken organen, dan zijn deze bij suïcides respectievelijk in 14 (74%) en 6 (43%) gevallen op de hoogte gebracht, bij suïcidepogingen in 33 (15%) en 17 (8%) van de gevallen.

Naar aanleiding van het bekend worden van het suïcidale gedrag bij de school vond er een aantal contacten tussen de school en de ouders of familie van de leerling plaats. Bij suïcides was dit zo in 18 (90%) van de gevallen, bij suïcidepogingen gebeurde dit 188 keer (75%). Het initiatief hiertoe werd het vaakst door de school genomen: 14 keer (78%) bij een suïcide, 93 keer (51%) bij de suïcidepogingen. Naar de inhoud van dit contact is niet gevraagd in de lange vragenlijst.

Reacties op het bekend worden van de suïcide(poging)

De reacties van leraren op het bekend worden van een suïcide hadden zonder uitzondering dezelfde klank: 'diep onder de indruk', 'grote verslagenheid', 'verbijsterd', 'ontsteld', 'men wist er geen raad mee'.

De reacties bij een suïcidepoging vertoon-

den wat meer variatie. Ook hier vinden we bij een ruime meerderheid, 175 gevallen (75%), reacties als 'geschokt', 'ontdaan', enzovoort, maar hier zijn ook anderssoortige reacties te vinden. Bij 19 leerlingen (10%) vinden we omschrijvingen als 'machteloos', 'schuldig'. Bij 11 andere leerlingen (6%) zien we reacties die suggereren dat men wat meer op de hoogte van de problemen van de leerlingen is, zoals 'begrijpend' of 'met medelijden'. Afwijzende reacties als 'aanstellerig', 'aandacht vragen', 'flauwekul', 'niet serieus' vinden we in 17 gevallen (9%).

De reacties van de medeleerlingen, voorzover bekend aan de ondervraagde docenten, vertonen bij zowel suicides als suicidepogingen hetzelfde beeld als bij de leraren. In enkele interviews na een suicide vinden we hier een nieuw element, nl. ongeloof, als een al dan niet voorbijgaande reactie:

'Een heel gesprek over gehad. Eerste reactie uit de klas was heel erg: het is niet waar. Sommigen wisten het, die hadden altijd in de auto met hem gezeten op weg naar school, die waren daar goed kapot van, die wisten het en hadden het al doorverteld.'

'De kinderen heb ik het aanvankelijk ook verteld, maar ze geloofden het gewoon niet. Het werd ontkend. Later werd het een ongelukkige val van de zoldertrap.

Het stond los van die zelfmoord. Kees kon gewoon niet dood zijn. In de eerste plaats kwam het niet accepteren van die jongen is dood, niet zozeer het feit van wel of geen zelfmoord. Kees was er gisteren toch nog! Misschien waren er wel jongens bij die het wel geloofden van die zelfmoord, maar die dat gewoon niet meer poneerden, uit eerbied. Je gaat daar geen ruzie over maken, wellus-nietes. Dat zijn dingen die laat je verder zo.

Belangrijk is ook de sfeer van de leeftijd natuurlijk (1e klas MAVO), echt kinderen. In een derde klas ligt het anders, de benaming zou anders zijn en er zou meer over gesproken worden.'

De antwoorden op de open vragen naar de reacties van leraren en leerlingen suggereren dat een suicidepoging slechts in een kleine minderheid van gevallen afwijzing of agressie ten gevolge van de suicidepoging ontmoet. Men reageert veel vaker verbaasd, met gevoelens van machteloosheid of met begrip dan met afwijzing of minachting, voorzover de ondervraagden dit kunnen overzien.

Dat leerlingen overwegend geschrokken reageerden, betekende niet dat de suicidale handeling meestal tot problemen bij andere leerlingen leidde. Moeilijkheden kwamen voor, maar slechts in een minderheid van gevallen: Vier keer (30.8%) na een suicide, 13 maal (11.4%) na een suicidepoging. Deze problemen worden omschreven als 'gespannenheid en stress', 'schuldgevoel', 'geestelijke verwarring', 'verslechtering van leerprestaties', 'behoefte aan aandacht'.

De terugkeer van de suiciderpoging op school 51 leerlingen (20%) zijn na de suicidepoging niet meer op dezelfde school teruggekomen. Voorzover leerlingen na een suicidepoging wel terugkwamen, heeft de school bij 112 leerlingen (57%) activiteiten ondernomen om de terugkeer op school voor de leerling te vergemakkelijken. Deze activiteiten bestonden voor een belangrijk deel (59%) uit het voeren van gesprekken of contact opnemen met de leerling, zijn of haar ouders, een hulpverleningsinstantie of klasgenoten.

Een tweede groep activiteiten (20%) richtte zich meer op de studie: het rooster werd aangepast, andere studieoplossingen werden gezocht of het verzuim van school werd gelegitimeerd.

Ook was er overleg tussen de docenten onderling (12%), waarbij in een aantal gevallen expliciet gesproken werd over mogelijkheden om het gebeurde geheim te houden. Verder werd in 9% van de gevallen gezocht naar mogelijkheden om de leerling bij terugkeer beter te begeleiden en het contact te optimaliseren.

Overeenkomstig de reeds vermelde geringe geneigdheid om informatie over een suicidepoging aan de medeleerlingen te verstrekken, werden er in 162 gevallen (84%) geen activiteiten ondernomen om de klas op de terugkeer van de suicidepoging voor te bereiden. In de 32 gevallen (16%) waar dit wel gebeurde werd 21 maal een nadere toelichting gegeven, meestal door de klasseleraar of de decaan. Bijna altijd ging het hier om gesprekken over de leerling. Het is echter onduidelijk hoe vaak in deze gesprekken de suicidepoging vermeld werd. Soms werd er gesproken over psychische moeilijkheden of overspannenheid. In het algemeen werd aan de klas gevraagd om zich zo normaal mogelijk te gedragen en de leerling zo goed mogelijk op te vangen.

Na terugkomst van de leerling op school hebben zich in 23 gevallen (12%) nog moeilijkheden voorgedaan. Bij de toelichting over de aard van deze moeilijkheden bleek dat het in een derde van de gevallen ging om spijbelen; de overige moeilijkheden werden meer beschreven als contactuele problemen, concentratieproblemen en andere gedragsproblemen, zoals zich onzeker voelen en veel aandacht vragen. Gevraagd naar gedragsveranderingen van de suïcidale leerling in de klas, blijken deze zich bij 76 leerlingen (39%) te hebben voorgedaan. Met betrekking tot 65 leerlingen werd deze gedragsverandering nader toegelicht. Bij 55 van deze leerlingen (85%) kan van een vooruitgang gesproken worden: zij worden als meer open, rustiger en meer ontspannen in de klas, of als zelfbewuster, meer aangepast of (langzaam maar zeker) vooruitgaand beoordeeld. Bij een minderheid van tien leerlingen (15%) is echter sprake van een gedragsverandering in negatieve zin: deze leerlingen worden beschreven in termen van 'een teruggetrokken, gesloten houding', 'een toegenomen onzekerheid' of 'duidelijk afgenomen leermotivatatie'.

Uit de interviews komt een allesbehalve eenduidig beeld naar voren van wat er gebeurt na de terugkeer van een suïcidepoging op school. Om een indruk te geven van wat voor soort moeilijkheden een rol kunnen spelen, willen we hier een leraar wat langer aan het woord laten over een suïcidepoging van een 17-jarige HAVO-leerling. De poging was op school ondernomen (met medicijnen), waardoor vrijwel alle leerlingen op de hoogte waren.

'De leerlingen waren er heel erg van geschrokken, dat wordt door de hele school doorverteld. Dat was ook zijn grote angst, iedereen weet het. Veertien dagen is hij thuis gebleven. Na een aantal gesprekken thuis is hij weer op school gekomen. Een paar weken later kreeg ik van de mentor door "er spelen zich allerlei dingen in de klas af en ik weet daar niet zo goed raad mee, ik heb al eens geprobeerd met de klas erover te praten, wil jij het soms eens proberen?"

Ik heb toen met de jongen gesproken over wat hij er van vond, wat voor zijn gevoel de problemen in de klas waren. Hij zei "Het moeilijkst vind ik dat ze nu wel belangstelling voor me hebben, maar dat ik niet weet of dat belangstelling voor mij is of medelijden. Dat

weet ik helemaal niet. En ik weet ook niet wat voor effect het heeft als jij er met de klas over gaat praten, dat kan ook weer heel averechts werken"'.

Ik heb toen met hem besproken hoe we het het beste konden doen. Uiteindelijk besloten we dat ik wat zijn gevoelens in de klas zou vertellen. Ik heb toen een uur met de klas kunnen praten, zonder hem, ik heb hem de keus gelaten, maar hij wilde zelf niet bij het klasgesprek zijn. Ik denk ook dat dat goed was, de klas kon daardoor vrijuit praten. Eerst gevraagd: "Wat doet het jullie als iemand in de klas zoiets doet?". Daar toch van heel wat leerlingen reacties op gekregen. Een deel vond het heel eng, had gevoel van "ik weet echt niet hoe ik daarmee om moet gaan", en vond hierin eerder aanleiding om minder aandacht aan hem te besteden dan meer. Dat was vooral bij de jongens zo. Er waren er ook die zeiden "Het is ook een vreemde jongen, zegt bijna nooit wat". Een aantal meisjes had medelijden met hem. Toen heb ik geprobeerd duidelijk te krijgen "hoe voelt het nou wanneer iemand medelijden met je heeft?". Al pratende heeft de klas zo zelf het beeld geschetst hoe ze zouden willen dat er met hen omgegaan zou worden als hen zoiets overkwam.

Daar heeft in die klas wel ruimte gegeven, waardoor hij een plek heeft kunnen krijgen. Geen aparte aandacht meer, wel werd hij bij allerlei dingen zonder dat het opviel betrokken. Wat mensen die zo nu en dan eens bij hem langskwamen, dat heeft meegewerkt aan dat hele proces dat hij zich binnen de school geaccepteerd is gaan voelen.

Ik zei "langzamerhand", want hij heeft ook nog wel buien gehad dat het weer helemaal fout was; dan werd ik er meestal bij geroepen door andere leraren, of hij kwam zelf naar me toe. Ook met de leraar Frans kon hij het goed vinden, die heeft hem ook heel wat opgevangen. Uiteindelijk vond ik het heel leuk dat hij zei dat hij meer gehad had aan de opvang op school dan aan die van de psychiater: "Mensen die mij kennen hebben veel meer kunnen doen dan mensen die vanuit een bepaalde opvatting met me gingen praten". Dat laatste vond hij zo opgelegd, zo gewild, zo vanuit een bepaalde theorie te dingen willen aanpraten en niet echt luisteren wat er bij hem speelde.

Ik denk dat het heel belangrijk is dat er in school een paar mensen rondlopen waar je terecht kunt als je het gevoel hebt dat er iets fout met je gaat.'

Bij de interpretatie van alle tot nu toe gepresenteerde resultaten dienen we niet te vergeten dat over de leerlingen die na de suïcidepoging van school gegaan zijn niets bekend

is. Op het moment kan de mogelijkheid niet worden uitgesloten dat juist in deze groep veel 'probleemgevallen' aangetroffen kunnen worden.

Kijken we naar verandering in gedrag van anderen tegenover de suïcidale leerling, dan zien onze ondervraagden in de grote meerderheid van gevallen geen veranderingen, zowel bij leerlingen (81%) als bij leraren (78%). Voorzover veranderingen hebben plaatsgevonden en toegelicht worden, zijn dit vrijwel altijd veranderingen ten goede: van de kant van de klas wordt de leerling 'goed opgevangen', 'meer geaccepteerd' en 'wordt er meer contact gezocht'; van de kant van de docenten is er sprake van meer aandacht geven, een tolerante en beschermende houding en voorzichtiger en alerter omgaan met de betreffende leerling. Slechts in één geval bij de leerlingen werd gesproken van een sterke mate van onbegrip en vervelende reacties van de medeleerlingen en in drie gevallen was sprake van onbegrip van de kant van docenten.

4 Discussie

Terugkijkend naar de resultaten vallen twee dingen op: de indruk dat voor de meeste leerlingen hun suïcidepoging geen al te negatieve gevolgen heeft, en de terughoudendheid met betrekking tot het informeren van anderen (leerlingen, andere leraren) over een suïcidepoging.

Om met dit laatste te beginnen, terwijl bij een suïcide in een meerderheid van gevallen (een deel van) leraren en leerlingen op de hoogte gesteld zijn, werd bij suïcidepogingen in de overgrote meerderheid aan geen of slechts een enkele leraar of leerling informatie verstrekt. Gedeeltelijk komt dit doordat bij een suïcidepoging geen overlijden, hooguit een tijdelijke afwezigheid verklaard hoeft te worden, zodat de noodzaak tot een verklaring van het gebeurde bij suïcides groter is. Maar dat feit alleen kan de algemene terughoudendheid bij suïcidepogingen niet volledig verklaren. Een verdere verklaring kan gevonden worden in respect voor de privacy van de suïcidale leerling, angst om de leerling een stigma op te drukken.

Maar ook dit lijkt een onvoldoende verklaring. Privacy eerbiedigen en angst voor

negatieve reacties van anderen zijn goede redenen voor discretie, maar wij hoorden leraren maar zelden over de mogelijke keerzijden van deze terughoudendheid: de (zeer reële) mogelijkheid dat de medeleerlingen langs andere wegen op de hoogte komen, waardoor er toch, en dan in een heimelijke sfeer, over de suïcide of suïcidepoging gepraat wordt, en de kosten van het met zich meedragen van het geheim van de suïcidale handeling voor de suïcidepogers zelf. De onderzoekers hebben de (in dit onderzoek niet 'hard' te maken) indruk dat ook *angst* van de kant van de ondervraagde leraren een belangrijke rol speelt, niet weten hoe men ermee om moet gaan, bang zijn om iets fout te doen tegenover de suïcidale leerling en angst om andere leerlingen 'op ideeën te brengen'.

Hieruit zou men overigens niet zonder meer mogen afleiden dat een suïcide of poging altijd aan de leerlingen medegedeeld zou moeten worden. Wel dat het ontbreken van een gezamenlijke afweging door school, suïcidale leerling en ouders van alle voors en tegens van het bespreken van een suïcidepoging op school een optimale terugkeer van de leerling op school kan belemmeren, en voorts dat het 'uitlekken' van een niet medegedeelde suïcide bij medeleerlingen tot negatieve gevolgen kan leiden, waar de school dan op geen enkele manier op kan ingaan.

Voor wat betreft het effect van een suïcidepoging lijkt het zo te zijn dat bij de meeste leerlingen de suïcidepoging een eenmalig gebeuren in hun leven is, dat vaker positieve dan negatieve gevolgen lijkt te hebben. Leerlingen die een suïcidepoging gedaan hebben, worden slechts zelden geconfronteerd met afwijzing of spot van medeleerlingen of leraren; in een meerderheid van gevallen onderneemt de school activiteiten om de terugkeer van de leerling op school te vergemakkelijken; in het algemeen ontstaan door een suïcide of suïcidepoging geen ernstige problemen bij andere leerlingen en voor zover na een suïcidepoging gedragsveranderingen bij de suïcidepogers, de medeleerlingen of de docenten optreden, zijn dit in grote meerderheid veranderingen ten goede. De indruk dat voor de meeste suïcidepogers hun suïcidepoging niet tot nieuwe pogingen leidt, sluit aan bij de literatuur over suïcidaal gedrag, waarin herhaaldelijk naar voren komt dat voor ± 85% van de suïcidepogers de poging een één-

malige episode blijft. Diekstra (1984) spreekt in dit geval over een constructieve suïcidepoging. Of de school hierbij een positieve dan wel negatieve rol speelt, is op basis van onze gegevens niet te zeggen.

Dit relatief gunstige beeld behoeft echter een aantal kanttekeningen. Zo is er een grote groep suïcidale leerlingen, waarbij de suïcidepoging weliswaar geen negatieve, maar ook geen positieve veranderingen lijkt te bewerkstelligen, noch in de situatie van de leerling zelf, noch in de wijze van omgaan met de leerling door anderen. Verder is er een minderheid, waarvan de situatie verslechtert na de poging en die mogelijk daarom een hoog risico op recidive heeft. Bovendien keert 20 procent van de suïcidepogers niet meer op school terug, zodat een aanzienlijk deel 'dropout' wordt. Hoewel de mogelijke redenen hiervoor uit dit onderzoek niet duidelijk naar voren komen, lijkt er reden te zijn tot zorg over deze groep. Het is bovendien niet onwaarschijnlijk dat de hier gepresenteerde gegevens een *geflatteerd beeld* geven. Daarbij kunnen de volgende factoren een rol hebben gespeeld.

Op de eerste plaats moet benadrukt worden dat alle informatie over suïcidaal gedrag in de schoolsituatie *vanuit het perspectief van de docent* beschreven is. De manier waarop leerlingen (suïcidepogers of medeleerlingen) tegen de zaak aankijken is in dit onderzoek niet aan de orde gekomen. Het zal duidelijk zijn dat hun verhaal een totaal ander beeld zou kunnen geven dat dat van de leraren. Leerlingen kunnen waarschijnlijk veel meer over de reacties van de klas zeggen dan leraren dat kunnen, omdat juist de wat meer subtiele interacties tussen leerlingen zich maar al te vaak aan het blikveld van een leraar onttrekken. Het is evenzeer aannemelijk dat soms een en dezelfde interactie door leraren en leerlingen totaal verschillend wordt bekeken, bijvoorbeeld een hulpvaardig uitgestoken hand van een leraar die door leerlingen als achterhaald gezeur wordt waargenomen, een suïcidale leerling die signalen uitzendt en ziet dat die niet opgepakt worden door de docent, enzovoort. Voor een representatief beeld is het nodig om in onderzoek ook leerlingen, zowel suïcidepogers als klasgenoten te betrekken. In het kader van dit onderzoek bleek dit (nog) niet mogelijk vanwege bezwaren van de zijde van de Hoofd-

inspectie Geestelijke Volksgezondheid.

Op de tweede plaats is het waarschijnlijk dat bij een zo beladen onderwerp als suïcidaal gedrag *sociale wenselijkheid* een rol kan spelen bij de beantwoording van vragen. Voor een deel gaat het om beschrijvingen van het eigen gedrag in een situatie waarin falen of het missen van kansen verstreckende gevolgen kan hebben. Een zeker zelfbescherming, een neiging om een voor zichzelf zo aanvaardbaar mogelijk beeld te schetsen, juist daar waar misschien fouten zijn gemaakt, lijkt niet onaannemelijk. Over het bestaan en de ernst van deze mogelijke vertekening bezitten we geen informatie, omdat geen controle aan de 'objectieve werkelijkheid' of aan de perceptie van anderen in de onderzoeksopzet mogelijk was.

As derde voorbehoud noemen we de problemen rondom *zelf-selectie* door de ondervraagden en de *representativiteit* van de suïcidale handelingen in het onderzoek. Om bekend te worden bij de onderzoekers, moest een suïcidale handeling ten minste aan de volgende voorwaarden voldoen:

- de suïcidale handeling moet op de een of andere manier bekend worden bij een docent; hier spelen kwaliteit en kwantiteit van de communicatie met de betreffende leerling, dan wel diens ouders of medeleerlingen, een belangrijke rol;
- eenmaal bekend bij een personeelslid, dan moet de informatie over de suïcidale handeling doorgegeven worden aan de invuller van de vragenlijst; hier is de interne communicatie binnen de school van belang;
- is de invuller van de vragenlijst op de hoogte, dan nog moet hij/zij bereid zijn om deze informatie aan de onderzoekers door te spelen; hier speelt de mate waarin men openheid nastreeft, bereid is om de 'vuile was' buiten te hangen, een belangrijke rol.

Al deze voorwaarden hebben als effect dat suïcidepogingen van de meest teruggetrokken of zich isolerende leerlingen de minste kans hebben om opgemerkt te worden, en dat scholen die geneigd zijn tot meer openheid in de communicatie met leerlingen en tussen leraren een grotere kans hebben een suïcidale handeling te melden. In beide gevallen zou een te optimistisch beeld ontstaan, zowel wat betreft de toestand van de suïcida-

le leerlingen als wat betreft de wijze waarop de scholen omgaan met suïcidaal gedrag.

Het een en ander betekent dat de centrale vraag van het onderzoek, hoe gaan scholen om met suïcidaal gedrag van leerlingen, slechts ten dele en onder verschillende voorbehouden beantwoord kon worden. Veel meer dan een eerste verkenning is het niet geworden, maar er is ook niet meer te verwachten bij een zo onontgonnen en moeilijk te ontginnen onderzoeksterrein.

Ten slotte kan men de vraag stellen wat deze onderzoeksresultaten voor *praktische consequenties* kunnen of moeten hebben voor de wijze waarop scholen met suïcidaal gedrag omgaan. De beantwoording van deze belangrijke vraag is echter mede afhankelijk van het antwoord op een andere vraag, namelijk: *Welke taken vinden leerkrachten dat zij hebben met betrekking tot preventie van suïcidaal gedrag of het opvangen van de gevolgen hiervan, en wat voor knelpunten ervaren zij hierbij?*

In een vervolg op dit artikel zal getracht worden deze laatste vraag te beantwoorden, om aansluitend te bespreken wat de consequenties van de onderzoeksresultaten kunnen zijn voor de omgang van scholen met dit vraagstuk.

Literatuur

- Diekstra, R. F. W., *Over Suicide. Zelfdestructie, Zelfbehoud en Hulpverlening*. Alphen a/d Rijn / Brussel: Samson, 1981.
- Diekstra, R. F. W., On the Epidemiology of Suicide Attempts in the EEC. In: V. Mendlewitz (Ed.), *New Trends in Suicide Prevention*, Bibliotheca Psychologica. Basel: Karger, 1982.
- Diekstra, R. F. W., *De Opgroeïende Dood: Zelfdoding onder Jongeren*. Baarn: Ambo, 1984.
- Diekstra, R. F. W., & K. Hawton, *Suicide in Adolescence*. Dordrecht/Boston: Nijhoff Int. Publ., 1986.
- Grob, M. C., A. A. Klein & S. V. Eisen, The Role

of the High School Professional in Identifying and Managing Adolescent Suicidal Behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 1983, 12, (2).

- Kerkhof, A., *Suicide en Geestelijke Gezondheidszorg*. Lisse: Swets & Zeitlinger, 1985.
- Leeden, B. I. van der, R. F. W. Diekstra, P. de Heus, B. J. M. Moritz & M. Oudshoorn, *Suïcidaal Gedrag van Leerlingen in het Voortgezet Onderwijs. Een Onderzoeksverslag*. Leiden: Vakgroep Klinische Psychologie, 1984.
- Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Opleidingen Lager Beroeps Onderwijs 1981-1982*. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1982a.
- Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Opleidingen Middelbaar Beroeps Onderwijs 1980-1981*. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1982b.
- Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen & Centraal Bureau voor Statistiek, *Lijst van Scholen van het Voortgezet Onderwijs en Statistische Uitkomsten 1 september 1981, Dagscholen voor VWO, HAVO en MAVO (incl. Middenschool)*. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1982c.
- Parnham, G. T., *New Jersey's School Pioneer. A Statewide Suicide Program*. Paper presented to the XIIth IASP Conference, Caracas, 1983.
- Ross, C. P., *Teaching Children the Facts of Life and Death. Suicide Prevention in the Schools*. Paper presented to the XIIth IASP Conference, Caracas, 1983.

Curricula vitae

Heus, P. de, de universitair docent Vakgroep Sociale en Organisatie Psychologie, R.U. Leiden.

Diekstra, R. F. W., hoogleraar Klinische Psychologie, R.U. Leiden.

B. J. van der Leeden, universitair docent Vakgroep Klinische Psychologie, R.U. Leiden.

Adres: Vakgroep Klinische Psychologie R.U. Leiden, Postbus 9509, 2300 RA Leiden.

Manuscript aanvaard 9-1-86

Summary

Heus, P. de, R. F. W. Dickstra, B. J. van der Leeden. 'Suicidal behaviour among students in secondary education: incidence and characteristics'. *Pedagogische Studiën*, 1986, 63, 218-227.

In connection with 21 suicides and 255 suicide attempts of pupils from secondary schools in The Netherlands, teachers answered questions about how the school copes with those suicidal behaviours. The importance of questions like these lies in the possibility of suicide prevention that important institutions like schools might have. One result of this research is that teachers were very reluctant to talk to others about suicidal behaviours. This reluctance is stronger in talking to pupils than in talking to colleagues, and more pronounced with suicide attempts compared with completed suicides. Other results are that suicide attempts seldom lead to rejection from teachers or other pupils, that suicidal acts seldom lead to problems of other pupils, and that changes in behaviour following a suicide attempt are in a majority of cases described as adaptive. Some questions about the validity of the results must be raised however, because of the restriction to teachers' opinions, social desirability problems, and problems of representativity of suicidal behaviours and respondents. All results should be looked at as preliminary.